

Zgodovina, herezija in židovstvo v *Jakovih bukvah* Olge Tokarczuk

Jana Unuk

Ljubljana

Prispevek oriše položaj zgodovinskega romana *Jakobove bukve* Olge Tokarczuk v pisateljičinem opusu, opozori na prepletanje dokumentarnosti in fikcije, na ohranjanje pisateljičinega značilnega fragmentariziranega načina pripovedovanja ter vlogo »opazovalca«, na vdor sodobnih tem – feminizma, odnosa do drugega, večnacionalnosti in razslojenosti družbe ter hegemonije vladajočega naroda in razreda, predvsem v poljskih vzhodnih mejnih krajinah – v zgodovinsko tkivo romana in na kontinuiteto pisateljičinega zanimanja za herezijo. Ugotavlja njegov prispevek k spreminjanju literarne samopodobe poljske družbe, saj naslavlja osrednji narodotvorni mit, ki ga je pomagal graditi starejši zgodovinski roman.

Ključne besede: *Jakobove bukve*, zgodovina, frankizem, mesijanstvo, nacionalni mit

V *Jakovih bukvah* (2014), v katerih sledimo življenjski usodi Jakoba Franka, židovskega heretika iz 18. stoletja, in razvoju frankistične sekte, pripadniki katere so leta 1759 slovesno prestopili v krščanstvo, je poljska prozaiстка Olga Tokarczuk v središče romana prvič postavila zgodovinsko tematiko. V malo znano epizodo iz zgodovine Poljske je avtorica vpisala specifične predstave o poljski zgodovini in poglede na družbo, številni od katerih so tudi del sodobne družbene razprave. *Jakobove bukve* so »zgodovinski roman, napisan s popolnim zavedanjem, da je obvezujoča zgodovinska naracija nekaj, kar je skonstruirano in se vedno znova konstruira« (Tokarczuk 2014b). V romaneskni prikaz zgodbe židovske mesijanske sekte so se povezale tri osrednje tematike, ki so bile predtem v pisateljičinem delu prisotne le obrobno in sporadično: zgodovinska, verska in židovska.

Frankovo gibanje je izšlo iz sabatijanskega, najpomembnejšega židovskega mesijanskega gibanja v modernem času, začetnika katerega sta bila solunski kabalist Sabataj Cvi iz 17. stoletja in prerok Natan iz Gaze. Cvi je občasno občutil močno psihično prisilo, da počne antinomična dejanja, ki kršijo postavo. Verjetno je v njih videl dejanja tikuna,¹ temelječa prav na kršitvah postave (Scholem 2003: 441–444). Potem ko se je Sabataj Cvi leta 1666 pod grožnjo smrti spreobrnil v islam, so nekateri sabatijanci verjeli, da je prav to najzahtevnejši del mesijevega procesa tikuna, v katerem se mora spustiti v samo kraljestvo zla, da bo lahko »od

1 Tj. izboljševanja sveta in posledično pospeševanja odrešitve z zbiranjem ob stvarjenju razsutih isker božje svetlobe, ki so obtičale v snovi.

znotraj« rešil izgubljene iskre svetlobe. Po Cvijevi smrti v izgnanstvu v Ulcinju so se sabatijanci, v Solunu poimenovani dönmehi (iz tur., »spreobrnjenci«), razcepili na smirnovce, ki so priznavali samo Cvija, jakobovce, sledilce Jakoba Kerida, in konioze, sledilce Baruhje. Poljski pravoverni, kot so si dejali, so poleg Cvijeve priznavali tudi Baruhjevo mesijansko vlogo. Frankizem je od sabatijanstva podejaval poglavitna verska verjetja in prakse: mesijanizem z oznanilom, da je mesija že prišel, kršenje židovske postave v imenu nove tore že osvobojenih posameznikov, »tuja dela«, trojnost božanstva, koncept odrešitve skozi antinomizem in greh. Družina Franka, rojenega kot Jankel Lejbovič (1726–1791), je bila močno povezana s sabatijanskim gibanjem, tudi tistim na Moravskem. Ko je imel Frank leto dni, je bil njegov oče obtožen herezije in izgnan iz židovske občine, zato so se umaknili čez tedanjo poljsko-turško mejo. Odraščal je v Moldaviji in na Vlaškem, potem pa trgoval v Smirni in Solunu. Ko se je decembra 1755 po nagovoru svojih učiteljev vrnil na Poljsko, da začne svojo misijo, je bilo sabatijanstvo tam že močno razširjeno.

Frankistična tema je doživela že nekaj literarnih obravnav. Povest Juliana Brinkena z začetka 19. stoletja (Tokarczuk 2014a: 29) ni bila objavljena. Podobno velja za deli nobelovca Isaaca Bashevisa Singerja, ki je v letih 1935–1936 v jidiš dnevniku *Forverts* v Ameriki objavljaval roman *Der zindiker Mošieh* (*Grešni Mesija*). Po Choneju Shmeruku je to »beletrizirana biografija Jakoba Franka. Baševis je preučil obširno literaturo o Franku, njegovi družini, disputih, bližnjih privrženecih in zgodovini.« Singer romana ni dokončal, ker ga je imel za umetniško spodletelega. Vendar se je k tematiki še vrnil: v zgodovinskem romanu iz 19. stoletja *Der man fun chalojmes* (*Sanjač*, 1970–1971), prav tako objavljenem samo revialno, pripoveduje zgodbo frankista, ki še vzdržuje stike z ortodoksnim židovskim okoljem, kar plačuje z razcepom osebnosti (Shmeruk 1992: 98). Nobeden od romanov ni bil preveden iz jidiša niti objavljen v knjižni obliki, zaradi česar smo prikrajšani za židovski pogled na frankistično epizodo. Glede na Frankov sloves v ortodoksnih okoljih, ki jim pisatelj po svoje ostaja zvest, in povedni naslov romana si lahko predstavljamo, da prerokov portret izpod Singerjevega peresa najbrž ni laskav, vendar pa bi njegovo poznavanje pomenljivo razširilo diapazon perspektiv.

V prozi, ki je na Poljskem začela nastajati po prelomnem letu 1989, ni bilo mesta za veliko nacionalno zgodovinsko naracijo, temveč so se uveljavljale individualne vrednote in osebna mitografija. Znak nove proze sta bili predvsem metafikcijskost in vrnitev fabule (Czapliński 1997: 130–138). Po Czaplińskem »konflikt vrednot zamenja konflikt pogledov«, kar spodbuja interpretacijske večšine in vpelje v prozo »novo spoznanje«, mdr. novo gnozo, parapsihologijo in feminizem (134–137). Zanimanje za naštete pojave je še zlasti značilno za Olgo

Tokarczuk. Njeni zgodnji romani se vpisujejo v predstavljeno usmeritev z naslednjimi znaki: pastišem pikaresknega romana, intertekstualnostjo, prežetostjo z znakom »knjige«, »skrivnostjo« v *Potovanju ljudi knjige*, pastišem meščanskega realističnega in iniciacijskega romana, sledmi detektivskega romana, parapsihologijo in psihologijo v *E.E.*, poudarkom na ustvarjanju fiktivnega sveta v *Praveku in drugi časih*. Šele v drugi polovici 90. let se v poljski prozi spet pojavi tudi »realistična konjunktura«. Načeli, ki obvladujeta literaturo, originalnost in ponovljivost oziroma zvestoba konvencijam, se namreč lahko izmenjujeta ali tudi nastopata sočasno (Czapliński 2009: 234–237). Za *Jakobove bukve* lahko ugotovimo, da so, čeprav pisateljica uporabi svojo značilno, v *Praveku*, *Hišah* in *Begunih* preizkušeno fragmentarizirano pripovedno obliko, ki naj bi se zložila v celoto v bralčevi zavesti, s čimer v ustvarjalni proces vključi recepcijo, bliže realističnemu kot metafizičnemu načinu pripovedi, saj se z zgodovinsko resničnostjo povezano dogajanje odvija pretežno v kronološkem zaporedju izpričanih zgodovinskih dogodkov, predstavljenih v obliki iztrganih prizorov in slik, pripoved pa ohranja stik z (zgodovinsko) zunajliterarno realnostjo. Med zgodovinsko izpričane zgodbe so spretno vključene, ker so pripovedovane na isti način, izmišljene scene, ki so dejansko refleksije avtoričinih prepričanj, stališč, mnenj, želja in predstav o družbeni resničnosti. Po McHalu ontološke meje krši vsak zgodovinski roman, vendar postmodernistični pri tem razkriva »ontološke šive med fiktivnimi predstavami in resničnimi dejstvi« s sistematičnim prekoračevanjem žanrskih pravil (McHale 1998: 362). V *Jakovih bukvah* do takšnih razkritij ne prihaja. Sodobne teme so vključene diskretno, tako da jih, četudi jih prepoznavamo kot sestavino sodobnega pojmovnega in ideološkega repertoarja, beremo tudi kot del predstavnega sveta romaneskni likov. Pisateljica pritegne še en že preizkušeni postopek, ki morda najopazneje presega realističnost teksta, in sicer instanco, ki jo v eseju *Punčka in biser* imenuje »nadrejeni subjekt«, »opazovalec«, »nekdo, ki je večji, prostornejši od avtorja; nekdo, ki ga vsebuje in hkrati presega; [...] ki nekako pozna prihodnost, ker je usmerjen k cilju [...]« (Tokarczuk 2001: 16–18). Tako nas v *Dnevno hišo*, *nočno hišo* vpelje pogled od zgoraj, zaobjemajoč prostor in čas, motiviran kot sanjski pogled naratorke, ki samo sebe poimenuje »zrenje« in iz zraka motri svet pod seboj, kar omogoči zgoščeni panoramični pregled romanesknega sveta. V *Jakovih bukvah* je opazovalka Jenta, ki se, ukleta v stanje med življenjem in smrtjo, dvigne nad svoje otrplo telo. Jenta nevsiljivo povezuje širjave dogajalnih prostorov in časa (ima vsaj delni vpogled tudi v prihodnost, npr. ko desetletja vnaprej v preblisku ugleda starega Nahmana, kako piše v gradu v Offenbachu) ter bralca vodi na »velikem popotovanju čez sedmero meja, petero jezikov in troje velikih ver«, torej na poti geografskih selitev preko evropskih nacionalnih meja,

družbenih vzponov in padcev k socialnim in – nam, bralcem, nespoznavnim – verskim, mističnim ciljem.

O tem potovanju pripovedujejo »pokojniki«, avtorji citiranih in fiktivnih besedil, skozi katera avtorica predstavlja zgodovino. Krešimir Nemeč za Patricio Waugh ugotavlja, da »literarna fikcija nikoli ne more imitirati ali predstavljati sveta, pač pa imitira ali 'predstavlja' diskurze, ki ta svet konstruirajo«. Novi zgodovinski roman se ukvarja s tekstualnostjo našega vedenja o zgodovini, s posredniškim značajem teksta (Nemeč 2002: 624–625). Tudi v *Jakovih bukvah* zgodovino v veliki meri opazujemo skozi tekst. Gre za preplet avtentičnih zgodovinskih dokumentarnih in fiktivnih dokumentov, pri čemer se tudi slednji lahko opirajo na avtentične (pisma Kossakowske iz romana na njeno ohranjeno korespondenco). Med dokumentarno navajanimi viri iz obravnavanega obdobja so najpomembnejši v poljščini ohranjeni zapisi Frankovih učencev *Knjiga Gospodovih besed: Ezoterična predavanja Jakoba Franka*. Že samo dejstvo, da taka knjiga obstaja, je v zgodovini ezoteričnih ločin presenetljivo, saj je načeloma veljala prepoved zapisa ezoteričnih nauk, ki so se predajali izključno oralno. Knjiga je unikum v zgodovini poljske literature, vendar Shmeruk pripominja, da niso neobičajne podobne hebrejske zbirke nauk hasidskih cadikov (Shmeruk 1995: 110). Med citatno rabljene avtentične dokumente sodi še npr. zaščitno pismo kralja Avgusta III (Tokarczuk 2014a: 545–544), pri opisu Lvovskega disputa, zlasti t. i. sedme točke, zadevajoče očitani ritualni umor, pa brošura sodobnika, lika v romanu, G. Pikulskega *Židovska sodba v Lvovski nadškofijski katedrali l. 1759* (Tokarczuk 2014a: 431–426).

Zgodovina je bila v avtoričinih prejšnjih delih prisotna zgolj kot osebni ali družinski spomin likov ali kot odtis v prostoru, pečat na predmetnosti. V *Praveku* v mitični časoprostor kreiranega sveta sicer vdira linearni zgodovinski čas vojn in političnih prevratov 20. stoletja, vendar ta zli čas vojsk in nesreč, ki sicer dopušča okvirno določitev dogajalnega časa, spominja skoraj na ponavljajoči se zgodovinski vzorec. V *Dnevni hiši, nočni hiši* od konkretnih zgodovinskih naracij najdemo opis selitve Poljakov iz Ukrajine na zahodne teritorije zaradi prestavljenih pojaltskih mej. Posledica istih dogodkov je občutenje odsotnosti nemških graditeljev hiš in njihovo vračanje, da bi spet videli domače kraje. Za ta manko se zdi, da v romanu izpodriva občepoljsko občutenje odsotnosti Židov, ki se izraža npr. z glavno temo *Davida Weiserja* Pawła Huelleja. V *Zadnjih zgodbah* je odhod iz Ukrajine predzgodba, ki vpliva na izkoreninjenost naslednjih generacij, ta izkoreninjenost pa se kot prevladujoči motiv nadaljuje v *Begune*. Rybicka v *Geopoetiki*, ko kontemplira opustitev v 90. letih popularne literature ožjih domovin zaradi spregleda nostalgичne iluzije o sožitju ter razkritja konflikta v večnarodnostnih

okoljih po objavi Grossovih *Sosedov* (2000), opozarja na možnost branja tovrstne literature v optiki travme in postspomina, kot ga predlaga Bartosz Dąbrowski v članku *Postspomin in travma*, kar odpira problematiko nezakorenjenosti, srečanja s tujostjo, travmatične zgodovine vojne in preselitve ter dedovanja zgodovinske zamere (Rybacka 2014: 335–336, 341). Večina naštetih tem je prisotna v prozi Olge Tokarczuk.

Dejanje *Jakobovih bukev* sega od začetka Frankovega delovanja leta 1752 do prenehanja javnega delovanja frankizma po Frankovi smrti leta 1791 in smrti Ewe Frank leta 1816. Vendar roman ostaja odprt v sedanost, s tem da strnjeno komentira nadaljnjo usodo frankističnih rodov. Čisto zadnja časovna točka romana sovпада z našo sodobnostjo: to je pogled na avtorico, kako piše roman o mesiji, medtem ko jo opazuje Jenta. Prizor je v kontekstu židovske tradicije pomenljiv; po legendi naj bi namreč slavni cadik-pripovednik rabin Nahman iz Braclava pisanje o pobožnih cadikih, sploh pa o samem mesiji, izenačil z dejanjem tikuna, zbiranjem isker svetlobe iz zle snovi. Na to legendo v izteku knjige namigne tudi avtorica sama (Tokarczuk 2014a: 24).

Za oblikovanje poljske nacionalne ideologije so bili od literarnih del gotovo najpomembnejši Sienkiewiczovi zgodovinski romani. Bistveni del poljskega nacionalnega mita, h kateremu je prispeval Sienkiewicz, je po besedah Marie Janion občutek poljske kulturne večvrednosti na vzhodu ter civilizacijskega in verskega poslanstva, ki naj bi ga Poljaki tam izpolnjevali. Tako so, paradokсно, Poljaki, ki so z gledišča zahodnoevropske civilizacije trpeli »postkolonialno breme«, na vzhodu sami nastopali kot kolonizatorji (Janion 2007: 172, 325–327). Vrhunec dekonstrukcije sienkiewiczovega mita v *Jakobovih bukvah* je prizor, ko se pesnica Družbacka znajde v Rohatynu in jo preplavi občutek tujosti. Vidi ukrajinski kmetici, Žida, armenska trgovca, Turke – ljudi, ki jih prepozna po noši, vendar o njih ne ve nič in se z njimi ne more sporazumeti, ker ne govorijo nobenega skupnega jezika. V tem Babilonu različnih narodnosti, ver in jezikov naposled obupano vzklikne: »Ali je tu kdo, ki govori poljsko?!« (Tokarczuk 2014a: 883). V pogledu od blizu površinska poljskost te vzhodne krajine izpuhti. Za literarno zgodovino ugotovitev Družbacke, da je tukaj, znotraj meja poljske republike, tujka med samimi »drugimi«, ni novo razkritje, saj tega mita niti v času njegove največje priljubljenosti v 19. in v začetku 20. stoletja niso sprejemali vsi. Maria Janion navaja dva takšna vpogleda: leta 1840 je Józef Ignacy Kraszewski v *Spo-minih na Volinijo, Polesje in Litvo* zapisal, da je bil na vzhodu odnos med Poljaki in Ukrajinci enak odnosu med gospodarji in tlačani, pritisk poljskih fevdalcev z vedno novimi dajatvami pa je bil med vzroki za upor Hmelnickega. Stanisław Ignacy Witkiewicz pa je v *Neumitih dušah* (1935) zapisal, da mit vzhodnih krajin

ni bil »pretirano moralen, ker je plemiče spreminjal v tlačitelje kmetov še višjega reda kot v notranjščini države, podjarmljene kmete pa v kolonialne domačine« (Janion 2007: 173–175). *Jakobove bukve* nudijo plastičen prikaz omenjenih spoznanj o poljskem konstitutivnem mitu, ki identiteto gradi na nacionalni, verski, patriarhalni in konservativni enotnosti. V knjigi so eksemplarično prikazane usode pobeglega tlačana (Jan iz Okna), klateškega ljudstva, iz katerega so se novačili Kozaki, ukrajinske sirote, ki se je usmilijo Židje, samopašnih fevdalcev, odsluženih veteranov v čenstohovski trdnjavi itd., podrobneje, skozi vpletenost likov v glavno dogajanje, pa tudi ortodoksnih in sektarskih Židov, visokega in zemljiškega plemstva, avanturističnega plemiča (Molivda), pohlepnih škofov in cerkvenih dostojanstvenikov.

Olgo Tokarczuk bolj kot ortodoksne verske teme zanimajo herezija, dualizem, apokrifni motivi ipd. – seveda ob mitu, pogosto eklektičnem, psihologiji, jungovstvu, parapsihologiji. Takšne teme redno vključuje v svoje romane, npr. apokrifno zgodbo svetnice Kümmernis in meniha-transvestita v *Dnevni hiši, nočni hiši* ali naracijo o begunih, sekti ruskih starovercev, v *Begunih*. V istem delu se pojavi še kabalistični mit Adama Kadmona, kot njegova stranska izpeljava pa še v podobi Glasmenscha aktualizirana legenda o golemu, čeprav bolj kot sugestija, prikrita za osrednjo motiviko telesa in telesnosti. Gotovo je Olgo Tokarczuk k obravnavi zgodovine frankistov pritegnilo prav njeno zanimanje za herezijo. Sama govori o svoji »dolgoletni in trajni fascinaciji z vsakršno heterodoksijo, vsem, kar ne gre v kanon, kar štrli čez meje, kar je upor in punt proti normi, ki velja za očitno« (Tokarczuk, 2014b).

Frank v romanu ni nikdar opisan naravnost, je prej kot nekakšno prazno mesto, kamor lahko vsakdo vpiše svoje čustvene odzive nanj. Gledamo ga skozi oči drugih, ti pa so ljubeči ali sovražni. Največ izvemo o njem iz Nahmanovih zapisov, veliko pa tudi iz zapisov njegovih »povedk«, sploh o njegovih mladih letih in norčavih »tujih delih«. Frank je kot karizmatični verski voditelj lahko brezobziren ali ljubezniv. Je prožna, domala protejska osebnost: po Cvijevem zgledu sprejme najprej islam, potem pa skupaj s svojimi sledilci katoliško vero, čez leta v Offenbachu spet razmišlja o kolektivnem prestopu v pravoslavlje, če bi s tem le iztržil kakšno ozemlje za svoje ljudstvo. Kot da so mu vere zgolj orodje za doseg nekega cilja ali etape na skrivni poti. Ni povsem jasno niti, kako vidi lastni status. V nekem trenutku se ima za tretjega mesijo, sledečega Cviju in Baruhji, ki naj bi dopolnil delo prvih dveh; po krstu se enači s Kristusom (to in pa pričevanje njegovih lastnih učencev, da se ni spreobrnil »zares«, ga pripelje v dolgotrajno ječo); pozneje se razglašja za neizobraženega »prostaka«; po srečanju s sliko Črne Marije v čenstohovski internaciji začne pod njeno podobo častiti Šehino, ženski aspekt boga, kar

ga pripelje do spekulacij, da mora biti pričakovani mesija ženska, in končno se zdi, da želi mesijansko vlogo dodeliti svoji hčeri Ewi-Avači, ki pa je v vsej zgodbi čudno pasivna. Težko bi odgovorili na vprašanje, ali so za Franka pomembnejša verska iskanja ali družbena in socialna prizadevanja.

Razen že omenjenih mitičnih elementov židovske tematike v romanih Olge Tokarczuk do *Jakobovih bukev* tako rekoč ni bilo. Kljub temu jo je Marta Cuber vključila v *Metonimijo holokavsta*, v kateri je obravnavala prav avtorje, pri katerih so židovske teme na obrobju, ki ne sodijo v kanon žanra in o holokavstu ne govorijo naravnost. Na podlagi analize predstav o udeležencih holokavsta v *Praveku*, konkretno upodobitve Nemca, Poljakinje in Židov ob eksterminaciji ješkotelskih Židov, Marta Cuber (2013: 10, 35–37) ugotavlja, da želi avtorica pripoved uravnotežiti, s tem pa uveljavlja »prozaistični diskurz 'centra'« in želi »dajati vtis neoliberalne naracije, v kateri vsaka stran predstavi svoje stališče«. Marta Cuber vidi v takšnem postopku manipulacijo pripovedovalca, ki prestavlja »ne breme krivde, ampak naboj empatije« z neindividualiziranih židovskih žrtev na Nemca, ki se boji vzhodne fronte, pri tem pa ga ogroža dejstvo, da »od strahu ponoreli« Židje bežijo, ali na Poljakinjo, ki potem ko vidi smrt mladega židovskega ljubimca, za vedno ohromi. Iz takšnih emocionalnih predstavitev Marta Cuber izpelje, da Olga Tokarczuk, kar zadeva židovsko temo, »idealno sodeluje s kolektivno miselnostjo« Poljakov (Cuber 2013: 251).

V *Jakobovih bukvah* je zakrita židovska navzočnost prerasla v pester prikaz različnih usmeritev in družbenih slojev poljskih in evropskih Židov. Ta razslojena židovska skupnost ni prikazana v izolaciji, ampak v interakciji s poljskim plemstvom, klerom, izobraženstvom in umetniki. Pisateljica poleg zunanjega zgodovinskega dogajanja posveča veliko pozornosti teološkim naukom sekte, ki jih med drugim spoznavamo skozi Nahmanove razlage.

Na videz je frankistično gibanje ugasnilo s Frankovo smrtjo. Kar se je začelo kot drzna, toda razumljiva težnja k družbenemu vzponu, se je končalo z bahaško, nerazumno razsipnostjo offenbaškega dvora, kar je bilo nekoč prizadevanje za duhovno osvoboditev, se je končalo v pehanju za posvetnimi častmi. Toda skrita zgodovina frankizma se je po tihem nadaljevala, tako v okrilju katoličanstva kot ortodoksnih okolij. Frankisti so se še vsaj do srede 19. stoletja poročali samo med seboj. Postali so pravniki, zdravniki, trgovci, manufakturisti, umetniki in postavili temelje poljskega meščanstva. Odrtni od izvorne vere so zlahka naredili še korak v razsvetljenstvo. Tako v knjigi spremljamo Gitlin razvoj iz puntarskega, v fantazijah izgubljenega dekleta do izobražene ženske, ki skupaj s svojim možem, zdravnikom Ašerjem, vodi intelektualne debate o novi dobi razuma, temni pol te svetle zgodbe pa je smrt Mojzesa Dobruške, prostozidarja in revolucionarja, ki kot

Junius Frey konča pod giljotino med francosko revolucijo. Vpliva frankistov ni mogoče spregledati tudi pri oblikovanju koncepta poljskega mesijanizma, temelje za katerega kot del poljske romantične paradigme je postavil Adam Mickiewicz.

Številne zgodbe v *Jakobovih bukvah* temeljijo na domišljiji in prav skozi te avtorica spregovarja tako o sodobnosti kot o spremenjenem pogledu, ki ga iz te sedanjosti usmerjamo v preteklost. Ko aktualizira zgodovino, Olga Tokarczuk tako v avtentičnih kot v fiktivnih mikrozgodbah usmerja žaromete na – z besedami Virginie Woolf – »skrivnostna, tiha, nepredstavljena življenja«. V prvi vrsti osvetljuje življenja žensk, skoraj odsotna iz uradne historiografije, z zgodbami kot tista o ženski bolezni graščakinje Kossakowske, o obupu Družbacke, ko izgubi hčer in vnukinje, in njeni pretresljivi molitvi k Črni Mariji, o Ewi Frank in Anusii Pawłowski, ki si, postarani in zapuščeni, odmakata boleče noge. Avtorica sugerira, da so imele frankistke v tem patriarhalnem svetu za ščepec več svobode kot njihove sodobnice. Med frankistična »tuja dela« so sodile tudi kršitve spolnih prepovedi in obredno menjavanje partnerjev, pri katerem so si tudi ženske izborile pravico izbire, dovoljen je bil tudi njihov užitek. Doktrina, ki je tako povzdignila čaščenje Šehine, ženskega elementa boga, po avtoričinem mnenju ženske ni mogla prezirati. Poseben status je uživala prerokinja Haja. Paradokсно pa se zdi, da je med frankistkami največja žrtev prav Frankova hči: žrtev posilstva vojakov v jasnogorski utrdbi, incestuoznega razmerja z očetom, vsiljene zveze s cesarjem, ki naj bi prinesla koristi frankistom, navsezadnje lastnih previsokih, posvetnih pričakovanj. Ewa kot Frankova naslednica presenetljivo niti ni uvajana v frankistični nauk. V katoliškem okolju pa je lahko dal ženski emancipacijsko moč njen visoki družbeni položaj, zato si lahko Kossakowska ob tolerantnem možu neovirano privoščila lezbično razmerje.

Frank si družbeno emancipacijo za svoje sledilce predstavlja kot ustanovitev nekakšne kneževine z vojsko, kjer bi frankisti lahko nemoteno živeli v svoji veri. Za nekaj časa mu uspe vzpostaviti tako republiko v Iwanju, kjer živijo enaki med enakimi, kot v nekakšni komuni. Motivna vzporednica iwanjske republike je Molivdova vlaška vasica, domišljajska družbena idila, v kateri vaščani živijo v dualistični veri, vodijo jih ženske, so vegetarijanci in prezirajo snovni svet.

Tema drugosti je z židovsko tematiko vstopila v samo jedro romana. Frank sam je označen kot tujec: njegov vzdevek, Frank, v turških krajih označuje prišleca iz Evrope, tudi aškenaške Žide in Sefarde. Vzdevek, ki ga je prostovoljno zadržal tudi po vrnitvi na Poljsko, je dobro označeval njegovo eksistencialno situacijo.

Elżbieta Rybicka opozarja na posebno vlogo literature v oblikovanju polifonije kulturnega spomina. Pri bralcih, ki sami dogodka, na katerega se nanaša, niso doživeli, lahko spodbudi protetični spomin, posledica tega pa je pluralizacija spomina

(Rybicka 2014: 355). Prav za takšno »pluralizacijo spomina« si z reaktualizacijo teme iz preseka poljske in židovske zgodovine, vere in herezije, tradicionalnega in modernega sveta prizadevajo *Jakobove bukve* Olge Tokarczuk.

Literatura

- CUBER, Marta, 2013: *Metonimie Zagłady. O polskiej prozie lat 1987–2012*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- CZAPLIŃSKI, Przemysław, 1997: *Ślady przelomu. O prozie polskiej 1976–1996*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- CZAPLIŃSKI, Przemysław, 2009: *Polska do wymiany. Późna nowoczesność i nasze wielkie narracje*. Warszawa: WAB.
- JANION, Maria, 2006: *Niesamowita słowiańszczyzna*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- McHALE, Brian, 1998: Od powieści modernistycznej do postmodernistycznej: zmiana dominanty. Prev. Michał Paweł Markowski. NYCZ, R. (ur.): *Postmodernizm. Antologia przekładów*. Kraków: Wydawnictwo Baran i Suszczyński, 335–377.
- NEMEC, Krešimir, 2002: Historizam i povijesni roman. DERGANČ, A. (ur.): *Historizem v raziskovanju slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete, 619–626.
- RYBICKA, Elżbieta, 2014: Nowy regionalizm i narracje lokalne. RYBICKA, E.: *Geopoetyka*. Kraków: Universitas, 325–363.
- SCHOLEM, Gershom, 2003: *Poglavitni tokovi v judovski mistiki*. Prev. Vid Snoj. Ljubljana: Nova revija.
- SHMERUK, Chone, 1992: *Historia literatury jidysz*. Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- SHMERUK, Chone, 1995: »Księga Słów Pana« Jakuba Franka: nowe spojrzenie. *Teksty Drugie: teoria literatury, krytyka, interpretacja*, 6/36, 107–119.
- TOKARCZUK, Olga, 2001: *Lalka i perła*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- TOKARCZUK, Olga, 2014a: *Księgi Jakubowe*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- TOKARCZUK, Olga, 2014b: Jak powstały „Księgi Jakubowe”. *Wyborcza.pl*. 28. 12. 2017, http://wyborcza.pl/1,75410,17154801,2014_rok_wedlug_Ksiazek__Tokarczuk__Jak_powstaly.html [Dostęp: 20. 3. 2018].

Summary: History, Heresy, and Jewishness in *The Books of Jacob* by Olga Tokarczuk

The Books of Jacob by Olga Tokarczuk, the author's first history novel, depicts the life of Jacob Frank, a Jewish Messiah claimant from the 18th century and leader of a heretical Jewish sect that converted to Catholicism. Frank is not depicted directly but through the eyes of other characters, his followers, such as the chronicler Nachman, and his enemies. The presentation of the Frankist doctrine is largely dependant on documents from the era, such as *The Words of the Lord*, or even pamphlets, such as *The Jewish Trial in the Lviv Archicathedral in 1759*. Realistic rendition of historical events is surpassed, firstly, by Tokarczuk's characteristic fragmentarisation of narrative into separate scenes, anecdotes, episodes, letters, or chronicle chapters, and secondly, by the invention of »the observer«, who unites the broad spaces of place and time in a single gaze. The Polish national myth, having been heavily influenced by earlier historical novels, such as Sienkiewicz's *Trilogy*, is deconstructed by showing Polish feudal lords as colonizers oppressing Ukrainian and Polish villeins and poor Jews in the eastern borderline march (Kresy). Historical themes are intertwined with contemporary views on feminism, relation to otherness, multinational and stratified society and hegemony of the ruling nation and class.

Keywords: *The Books of Jacob*, Polish history, Frankism, messianism, national myth